

Сликар Андреја Раичевић у манастиру Крушедолу 1644. године

СРЕТЕН ПЕТКОВИЋ

Дуго времена о сликару Андреји Раичевићу знало се једино као минијатуристи рукописа Шестоднева са Хришћанском топографијом из манастира Тројице Пљеваљске.¹ Приближно од пре педесетак година поступно је дичност овог уметника из средине XVII века добијала јасније обресе. Откривен је већи број његових што потписаних, што непотписаних икона,² поред већ поменутих минијатура, али, зачудо, није се указао траг да је сликао и на зидним површинама.

Као што је случај и са другим уметницима средњег века и раздобља које му је следило, све што поуздано знамо о личности Андреје Раичевића може стати у мало редова. Рођен је у селу Толцу код Пријепоља.³ Био је синовац или сестрић игумана јеромонаха Мојсија из манастира Тројице Пљеваљске.⁴ У том манастиру насликао је за проигумана Ананија и групу световних људи четири иконе између 1. септембра 1645. и 31. августа 1646.⁵ У збирци Старе цркве у Сарајеву сачувана је икона Киријака Отшелника са потписом Андреје, која је рађена за неку ктиторку Анђелију између 1. септембра 1648. и краја марта 1649.⁶ Током пролећних месеци те 1649. године Раичевић је илуминирао минијатуре у тројичком рукопису Шестоднева са Хришћанском топографијом по неком руском предлошку.⁷ Икону Деизиса са попрсјима осморице светитеља, сада у босанском селу Бусовачи, сликар је завршио између јесени 1653. и краја лета 1654.⁸ Две деценије касније, 1673/1674, на једном дискоу из цркве брвнаре у Радијевићима урезано је име кир Андреја изографа као једног од приложника,⁹ што је био последњи Раичевићев помен.

Проучавањем начина сликања открило се да су и неке друге иконе настале средином XVII столећа такође дело Андреје Раичевића (икона Јована Претече из Крушедола 1644, икона св. Лазара Праведног из Ошанића код Стоца 1658/1659, иконица св. Срђа и Вакха из Хи-ландара, шест икона, изгледа из манастира св. Арханђела на Тари, данас у селу Радијевићима и у Пријепољу).¹⁰ Мисли се да су и илустрације малог четворојеванђеља патријарха Гаврила (1648—1654) такође дело овог уметника.¹¹

Као последица открића већег броја раније непознатих остварења Андреје Раичевића, јавила се жеља да се попуни и његова биографија. Тако се претпоставило да је рођен око 1620, да је учио код познатог сликара Јована, да је био јеромонах и да је припадао брат-

ству манастира Тројице Пљеваљске, да се осим сликарства бавио и неким другим занимањима, да је боравио неко време и у Хиландару¹², па чак и да је имао сликарску школу у свом селу Толцу.¹³ Ове претпоставке чине личност Андреје Раичевића живописнијом, а његов живот занимљивијим, али ће бити потребне нове проверене чињенице да би се све ово и доказало.

¹ В. Моле, Минијатуре једног српског рукописа из год. 1649 са Шестодневом бгр ексарха Јоана и Топографијом Козме Индикоплова, Споменик СКА XLIV, у Београду 1922, 40—87, посебно 83—86.

² Л. Мирковић, Старине Старе цркве у Сарајеву, Споменик СКА LXXXIII, Београд 1936, 12, таб. XXIII, 1; Б. Мазалић, Старе иконе и друго, Глас-ник Земалског музеја у Босни и Херцеговини XLVIII, Сарајево 1936, 64; Исти, *Nekoliko starih ikona, Naše starine II*, Sarajevo 1954, 53—57; С. Ра-дојчић, Мајстори старог српског сликарства, Београд 1955, 90—91; Р. Љубинковић, Мајстори старог српског сликарства, Поводом књиге професора Svetozara Radojčića, *Naše starine IV*, Sarajevo 1957, 199; В. Ј. Ђурић, Иконе из Југославије, Београд 1961, 130—131; Исти, у потрази за делом сликара Андрије Раичевића, *Старине Црне Горе 1*, Цетиње 1963, 23—47; Исти, Још једна белешка о сликару Андрији Раичевићу, *Старине Црне Горе 2*, Цетиње 1964, 81—85; 3. Кајмаковић, Раичевићева икона са Оша-нића, *Зборник за ликовне уметности 5*, Нови Сад 1969, 307—310; С. Петковић, Манастир Света Тро-јица код Пљеваља, Београд 1974, 90—94; В. Ј. Ђурић, Зограф Андрија Раичевић, симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VIII, Пријепоље 1981, 141—150.

³ Ово се сазнаје из записа самог Андреје Раичевића у тројичком Шестодневу са Хришћанском топографијом. Ј. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, Београд 1902, бр. 1438.

⁴ На истом месту.

⁵ В. Ј. Ђурић, У потрази за делом сликара Андрије Раичевића, 25—26; С. Петковић, нав. дело, 105—106.

⁶ Л. Мирковић, нав. дело, 12; Б. Мазалић, Старе иконе и друго, 64.

⁷ В. Јагић, Козма Индикоплов по српском рукопису г. 1649-е, Споменик СКА XLIV, у Београду 1922, 7—8.

⁸ Д. Mazalić, *Nekoliko starih ikona*, 53—57.

⁹ В. Ђурић, Још једна белешка о сликару Андрији Раичевићу, 81—83.

¹⁰ В. Ђурић, У потрази за делом сликара Андрије Раичевића, 26—29; Исти, Још једна белешка о сликару Андрији Раичевићу, 83—85; 3. Кајмаковић, нав. дело, 307—310.

¹¹ Г. Бабић, О српском четворојеванђељу XVII века из збирке Fitzwilliam-овог музеја у Кембриџу, *Зборник Светозара Радојчића*, Београд 1969, 17—23

¹² В. Ђурић, Зограф Андрија Раичевић, *passim*. У пребогатој збирци икона Хиландара нашао се само једна мала Раичевићева икона св. Срђа и Вакха, па она не упућује на закључак да је овај уметник боравио у светогорском српском манастиру. Иконица је понајпре била поклон Хиландару из матичних српских области.

¹³ На истом месту, 141—142, 148—149.

Сл. 1 А. Раичевић, Светитељи из породице Бранковић:
митрополит Максим, деспотица Ангелина, деспот Јован,
деспот Стефан, икона, Музеј српске прав. цркве, Београд, 1644.

Fig. 1. A. Raičević, Les saints issus de la famille des Branković:
métropolitaine Maxime, despotine Angeline, despote Jean,
despote Stéphane, icône datant de 1644, Musée de l'Église orthodoxe
serbe, Belgrade

У настојањима да се употпуни животопис Раичевићев, промакло је једно његово путовање на Фрушку гору и боравак у манастиру Крушедолу у раном раздобљу његовог живота. До сада је била установљена веза овог уметника и најугледнијег фрушкогорског манастира једино преко иконе Јована Претече, која је припадала Крушедолу, а сада се чува у Музеју српске православне цркве у Београду.¹⁴ Стил-ском анализом ове иконе, завршене по налогу београдског и сремског митрополита Илариона 29. новембра 1644, установило се, с разлогом, да је она остварење Андреје Раичевића. Поставило се и питање да ли је иконописац путовао у Срем, или је икону послао у Крушедол „из свете Тројице Пљеваљске или неког херцеговачког манастира у коме се налазила његова сликарска радионица”.¹⁵ Закључено је, ипак, да је икона Јована Претече Кефалофороса вероватно послата митрополиту Илариону у Срем.¹⁶ Има, међутим, довољно разлога да се тврди да је Андреја Раичевић икону Јована Претече, као и неке друге, насликао 1644. године боравећи извесно време у Крушедолу.

Српски сликари у XVI и XVII веку, као и остали уметници, у потрази за послом нису зазирали од дугог пута. Кретали су се широм простране Пећке патријаршије, на чијем подручју је живео српски народ. Хиландарски монах и сликар Георгије Митрофановић радио је не само за своје манастирско братство, већ је украшавао храмове и у Метохији, Брдима, Херцеговини, па чак и испод Велебита у Далмацији.¹⁷ Поп Страхиња из Будимља слика у паштровском манастиру Градишту готово на морској обали, али и у шумама источне Босне у манастиру Озрену код Добоја.¹⁸ Због тога никако не би било необично да се Андреја Раичевић из Херцеговине упутио за послом у Срем. Постојала је могућност, ипак, да је поручбину митрополита Илариона, како се мисли, извршио у свом атељеу негде у Херцеговини, па је икону по неком поузданом упутио у Крушедол¹⁹, а отуда му послали новац предвиђен погодбом. Истина, икона Јована Претече није занемарљиве величине (42x63 cm.), али њен пренос у Срем није била не-премостива тешкоћа. Међутим, разлог што се сме тврдити да је Андреја Раичевић ипак бо-равио у Крушедолу почива на чињеници да су у манастиру, осим очуване представе Јована Претече, још у XVIII веку постојале и друге иконе овог иконописца.

Као и у другим манастирским ризницама, ако их уопште има, и у Крушедолу очуван је само мали део некадашњих драгоцености икона, рукописних књига, сасуди, вежених тканина. За разлику од многих других монашких заједница, међутим, овај фрушкогорски манастир има опширне описе са инвентаром из XVIII века који дају доста прецизну слику о томе шта је Крушедол тада поседовао. Благодареви управо једном таквом опису из

средине XVIII столећа и открива се траг Раичевићевог боравка у манастиру Крушедолу крајем 1644. године.

Описујући манастирску имовину визитатори карловачког митрополита Павла Ненадовића 1753. године су се са посебном пажњом бавили крушедолском манастирском црквом, па су сваки предмет у њој макар поменули, а значајнијем посветили ред или два.²⁰ Међу такве важније предмете сматране су и иконе. Набрајајући шта се налази у левој певници, они помињу да се у њој уз три друге, чува и „икона средња Богородичина, јуке приложио хажи Иларион митрополит Бјелградски и сремски в лето

Џ Р Њ Ћ⁴ [7153 = 1644/1645].²¹

У истој певници пописивачи наводе да је та-мо и „икона средња порушена, образ св. Николаја”.²² У десној певници бележе да је ту поред осталих предмета, и „икона средња предтечи Јована”.²³

Помен последње иконе односи се на добро познату икону Јована Претече Кефалофороса коју је приложио митрополит Иларион, а која је дело Андреје Раичевића из 1644. године. Забелешка да је икона „средња” односи се на њену величину: она и јесте средње величине; широка је 42 cm. и висока 63 cm, дебљине 2 cm. Као „средња” је обележена и Богородичина икона са које су визитатори слободно пренели натпис²⁴ у коме се година настанка, као и име ктитора, потпуно подударују са истим подацима на икони Јована Претече. Тешко је и претпоставити да би београдски и сремски митрополит Иларион најмио два иконописца да по његовом налогу исте године и у истом манастиру сликају иконе. Зато би се могло рећи да је, и ова, несачувана икона била остварење Андреје Раичевића,

¹⁴ Л. Мирковић, Старине фрушкогорских манастира, Београд 1931, 29—30, таб. XXXIII; В. Ђурић, Иконе из Југославије, 130—131; Исти, У потрази за делом сликара Андрије Раичевића, 28—29.

¹⁵ В. Ђурић, У потрази, 29.

¹⁶ На истом месту.

¹⁷ Упор. 3. Кајмаковић, Георгије Митрофановић, Сарајево 1977, 26—64.

¹⁸ С. Петковић, Делатност зографа попа Страхиње из Будимља, Старине Црне Горе I, Цетиње 1963-125—126.

¹⁹ В. Ђурић, У потрази, 29.

²⁰ Д. Руварац, Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год., у Ср. Карловцима 1903, 261—313.

²¹ Исто, 288.

²² Исто.

²³ Исто.

²⁴ Како је митрополит Иларион био познат као хаџија, то га пописивачи по навици и у овом натпису помињу као поклоника Христовог гроба. Крајем 1644. године он то, изгледа, још није био. На икони Јована Претече поменут је само као кир Иларион. Стари српски записи и натписи, бр. 1388. Судећи по другом натпису, он је посетио Свету земљу пре 1650, а после 1644. Стари српски записи и натписи, бр. 1454.

Сл. 2 А. Раичевић, Свети Јован Претеча, икона, Музеј српске прав. цркве, Београд, 1644.

Fig. 2. A Raičević, Saint Jean le Précurseur, icône de 1644, Musée de l'Église orthodoxe serbe, Belgrade

Са извесном вероватноћом могло би се по-мишљати да је и трећа икона, светог Николе, „средње“ величине била такође дело овог сликара, урађено по налогу митрополита Илариона Нажалост, пописивачи имовине манастира Крушедола су тек по неки пут бележили и натписе на иконама са поменом ктитора и године настанка.

Ако такозване „средње“ иконе Богородице и св. Николе нису сачуване у Крушедолу, а прва је сигурно била Раичевићев рад, до наших дана доспела је једна његова мања икона са представама светитеља из куће Бранковића: митрополита Максима, деспотице Ангелине, деспота Јована и деспота Стефана. Иако је науци доступна већ дуже време ни издалека није проучена. Датована је сасвим неодређено: најчешће у XVI век²⁵ или уопштено у XVI—XVII век.²⁶ Због тога није ни приписивана ниједном познатом мајстору. Има довољно разлога, међутим, да се датује сасвим одређено у крај 1644. или евентуално у почетак 1645. године²⁷ и да се приброји већ прилично великом утврђеном опусу Андреје Раичевића.

Икона светитеља из куће Бранковића је сачињена из једног комада даске и прилично је мала: широка је 28, висока 36 cm., док је дебљина даске 2 cm. Око средишњег поља величине 21x27 cm. малим издигнућем назначен је рам ширине 3,5 cm. бочно и 4,5 cm. на ужим деловима. На икони су представљени митрополит Максим (. . . . . маѝимъ деспотъ), деспотица Ангелина (стаа агглина), деспот Јован (сты . . . . . ѝаннъ деспот.) и деспот Стефан (сты стѣф . . . . . деспот.). Икона је доста добро очувана, али су неки делови одеће деспота Јована и Стефана изгледа били пресликавани. Чланови светитељске деспотске куће Бранковић насликани су како стоје на уском појасу тамно зеленог тла, док је сва остала позадина иконе била прекривена златним листићима, који су само делом очувани, док се на оста-лим површинама види тамно окер основа. Свако од светитеља из породице Бранковић приказан је у одговарајућој одори. Митрополит Максим носи епископску одежду: одозго сакос боје злата и црвене поставе, око врата и са предње стране спушта се омофор, док при дну извирују крајеви белог стихара и епитрахиља. У левој руци држи јеванђеље приљубљено уз тело, а десном руком благосиља. Има изглед човека средњих година и краћу, полукружно завршену браду. До њега је насликана његова мајка деспотица Ангелина, младолика, у одећи монахиње која је примила схимну. Њена доња хаљина је тамно црвена, огртач кестењаст, док се крај плавог аналава, пребаченог преко главе и омотан око врата, појављује са предње стране испод огртача. У десној руци држи шестокраки крст, док је леву шаку испружила испред себе. Деспот Јован одевен је у световну одору: пре-

ко доње хаљине светло плаве боје носи другу тамно зелене боје, украшену водоравно поређаним ширитима у горњем делу. Преко ње је пребачен јарко црвени огртач. Око струка носи појас сачињен од округлих златних плочица. Деспот, такође младолик, има на глави врсту црвене круне врло блиску византијском скараникону, типичном за епоху Палеолога.²⁸ Држи шестокраки крст издигнут у висину главе у десној руци, а леву шаку је испружио испред себе. Деспот Стефан Бранковић носи доњу кестењасту хаљину и тамно зелени огртач. На глави му је круна која има кружни метални прстен доле и два лука која премошћују горњи део сачињен од црвене тканине. Деспот Стефан носи у левој руци бројанице, а десном се ослања на дуги штап.²⁹ У горњем делу у угловима су два анђела који у лету с главом надоле спуштају сваки по једну уску мученичку круну на свете Бранковиће. Њихова одећа је оивичена црним цртежом и обојена је пругама светло љубичасте и светло зелене боје. Средишни део горњег дела иконе заузима попрсје Христа који је одевен у црвени хитон и плави химатион. Он благосиља обема раширеним рукама. Мандорлу у његовој позадини чини спољашњи светло плави круг, средњи плави са густим златним зрацима, а

²⁵ Д. Медаковић, Минијатуре параклиса из Дечана, Старине Косова и Метохије II—III, Приштина 1963, 107; Д. Милошевић — М. Татић—Ђурић, Средњовековна уметност у Србији (каталог), Београд 1969, 76—77; Д. Милошевић, Срби светитељи у старом сликарству, зборник О Србљаку, Београд 1970, 226; Ј. Радовановић, Прилог иконографији светих сремских деспота Бранковића, Зборник за ликовне уметности 7, Нови Сад 1971, 296; С. Милеуснић, Музеј српске православне цркве, Београд 1981, 66.

²⁶ С. Милеуснић, Црквено-уметнички предмети из ризнице фрушкогорских манастира, каталог Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ, Београд 1990, 226. Једино је С. Душанић сјајно запазио да „стваралаштву Раичевићевом временски и стилски припада и икона српских деспота из породице Бранковића“. (Музеј српске православне цркве, Београд 1969, 16), Ипак, у истој публикацији, на другом месту, он је из непознатог разлога ову исту икону датирао у XVI век (стр. 22).

²⁷ Икона св. Јована Претече је датована у дан — 29. новембра 1644. године. В. Ђурић, Иконе из Југославије, 131. Највероватније да је Андреја Раичевић у Крушедолу боравио током последњих месеци те године. Није искључено, међутим, да је послове наставио и почетком 1645.

²⁸ Такву сасвим сличну врсту круне носи велики лука, високи византијски достојанственик, Алексије Апокавк на једној минијатури насталој између 1341. и 1345. Скараникон је такође био црвене боје са златом, као и круна на глави деспота Јована. J. Spatharakis, The Portret in Byzantine Illuminated Manuscripts, London 1976, 149. Уп. и стр. 193, 196, 204..

²⁹ Штап треба да значи да је деспот Стефан био слеп. Познато је да је овај син деспота Ђурђа Бранковића био ослепљен 1441. године. Историја српског народа II, Београд 1982, 251.

унутрашњи круг је тамно плаве боје, испуњен многим звездама.

Икона је компонована наглашено симетрично. Једино у доњем делу ту савршену уравнотеженост ремети деспот Стефан који је полуокренут ка члановима своје породице. На овој начин врло промишљено указује се да све четворо приказаних светитеља припадају јед-ној породичној скупини и уједно их обједињује у једну целину. Две личности с леве стране су њени замонашени чланови, а друге две десно они који су остали, као деспоти, до смрти световњаци. Икона је у малој превласти топлих тонова, чему доприноси и тамнији окер који извирује испод златних листића позадине.

Стилска анализа ове иконе потврђује да је она дело младог Андреје Раичевића, јер су све битне одлике његовог сликарског поступка познате са раних дела, уочљиве и на овом остварењу. Млађи и женски ликови, у овом случају деспотице Ангелине и деспота Јована, имају округла, пуна лица са изразитим затамњењима око овала главе и око очних дупљи. Ако врат није скривен брадом или тканином, на њему се истиче нека врста подбрата који налази на обруч (деспот Јован). Када се приказује горњи део шаке он изгледа као натечен (митрополит Максим, деспотица Ангелина), а корени свих прстију руке започињу на длану од једне равне линије (деспотица Антелина, деспот Јован). На челу митрополита Максима је врло истакнута полукружна бора усмерена навише. Склоност ка истицању орнамената уочљива на иконама из манастира Тројице Пљеваљске из 1645/1646³⁰, на икони породице деспота Бранковића се запажа на полумандорли у врху иконе из које се појављује Христос. Док је унутрашњи, тамно плави круг сав испуњен ситним звездама, светлији плави спољни кругови мандорле су густо ишарани златним зрацима. Раичевићева склоност да истакне прво слово у натписима и да од њега начини књижни иницијал, одразила се и на овој крушедолској икони, јер су на свим натписима изнад глава Бранковића светитеља прва слова два пута већа од оних која следе. Већи број речи исписаних у једном реду изнад глава светитеља онемогућила су га да наслика праве иницијале, као што је то учинио на другој крушедолској икони св. Јована Претече. На икони Бранковића, што је својствено Раичевићевим иконама до средине шесте деценије XVII века³¹, цела позадина је била позлаћена, иако позлата није сада свачуванана.

Упоредујући неке појединости на малој крушедолској икони са другим познијим делима Андреје Раичевића сличности се такође намећу. Лик Христа на икони Бранковића у цртачком погледу има своје велике блискости са ликом Христа приказаним на његовој икони из Радијевића, као и са оним представљеним

при врху иконе Петра и Павла, такође из Ра-дијевића.³² Круна деспота Стефана са два по-пречна обруча по типу одговара крунама које је Раичевић насликао на главама цара Давида и персонификација годишњих доба у рукопису тројичког Шестоднева са Хришћанском топографијом.³³ Карактеристична, на горе извијена, бора на челу митрополита Максима уочава се, поред осталог, и на икони св. Киријака Отшелника из сарајевске Старе цркве, као и на лику архијакона Стефана из Тројице Пљеваљске.³⁴ Натечене шаке митрополита Максима и деспотице Ангелине препознају се код Христа из Радијевића или код Јована Златоустог са иконе Три јерарха из Тројице Пљеваљске.³⁵ Три карактеристична увојка испод ушију неких светитеља, уочени на иконама архијакона Стефана из Тројице Пљеваљске или апостола Павла из Радијевића, назире се и на глави деспота Јована. Крстови у рукама деспотице Ангелине и деспота Јована су истоветни оним у рукама Киријака Отшелника итд.

Занимљиво је упоредити, најзад, крушедолску икону Јована Претече са иконицом светих из породице Бранковића, јер би оне морале да показују посебну блискост. Неке цртачке истоветности су лако приметне: подбрадак код Јована Претече поновљен је код деспота Јована, „натечена“ лева шака пророкова примећује се и код митрополита Максима и деспотице Ангелине, шаке Јована Претече и митрополита Максима којима благосиљају истоветно су насликане, а прсти руку и код пророка и код деспотице Ангелине или деспота Јована одвојени су равном линијом од длана. Посебно су уочљиве колористичке истоветности на овим крушедолским иконама, јер су неке карактеристичне боје пренете на даске иконе са исте палете: тамно плава боја са кожиха Претечином истоветна је са плавом аналава деспотице, светло плава са посуде у којој је отсечена Претечина глава иста је као плава на ивичном делу Христове мандорле на икони Бранковића или најдоњој одори деспота Јована, јарко црвена боја са којом је сликан плашт деспота Јована коришћена је да назначи уснице Јована Претече и углове његових очију. Ипак, најуверљивија блискост крушедолских икона Претече и породице Бранковић је необични спрег светло љубичасте и светло зелене боје, који се појављује на првој икони на иницијалном слову

³⁰ С. Петковић, Манастир Света Тројица код Пљеваља, 106.

³¹ В. Ђурић, Зограф Андрија Раичевић, 146—147.

³² Исти, У потрази за делом сликара Андрије Раичевића, сл. 10, 23.

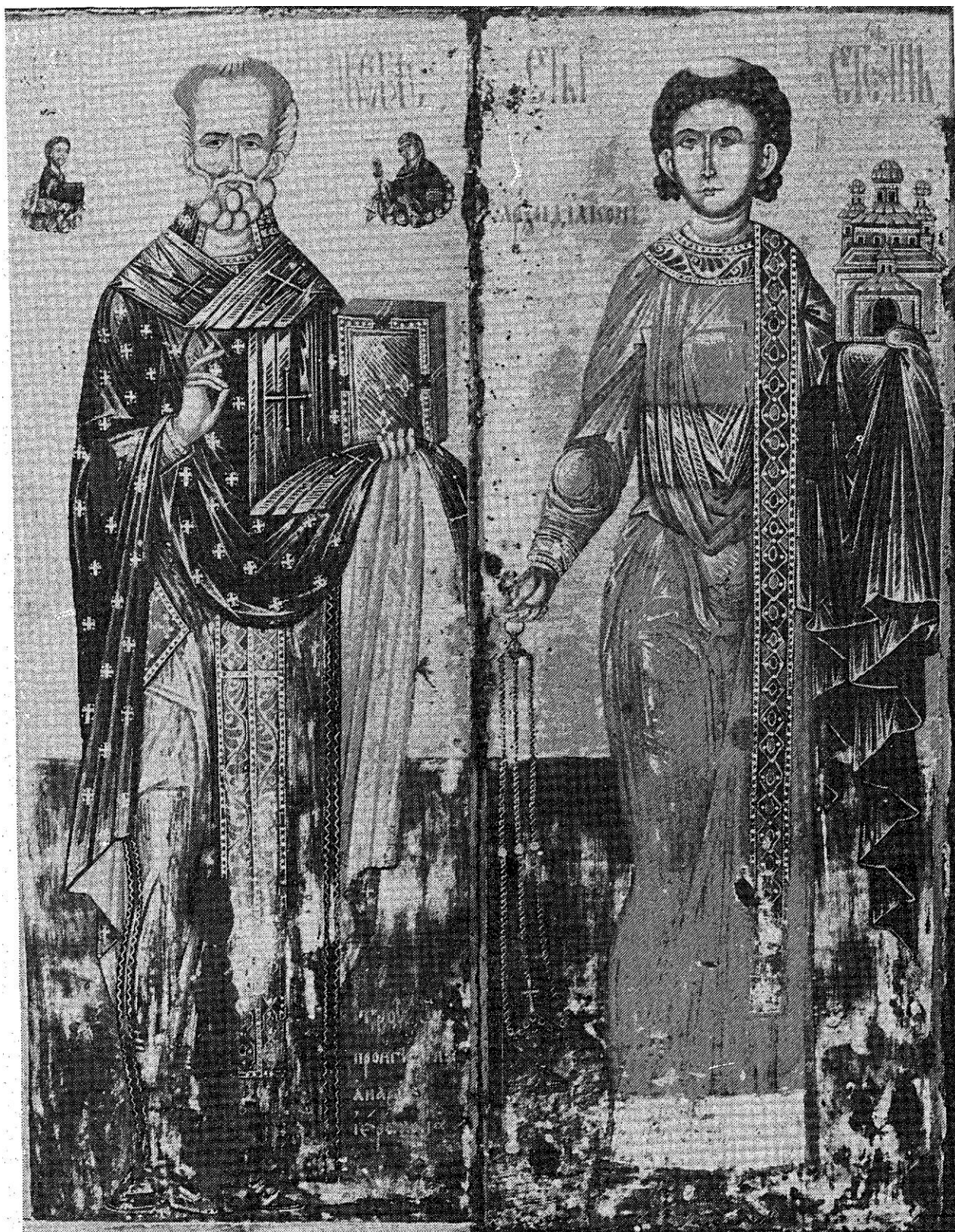
³³ В. Моле, нав. дело, сл. 37, 47—50.

³⁴ В. Ђурић, У потрази, сл. 6, 8.

³⁵ Исто, сл. 4, као и сл. 5 овог чланка.

Сл. 3 А. Раичевић, Свети Никола и св. архиђакоп Стефан,
икона, манастир Света Тројица код Пљеваља, 1645/1646.
(Д. Тасић)

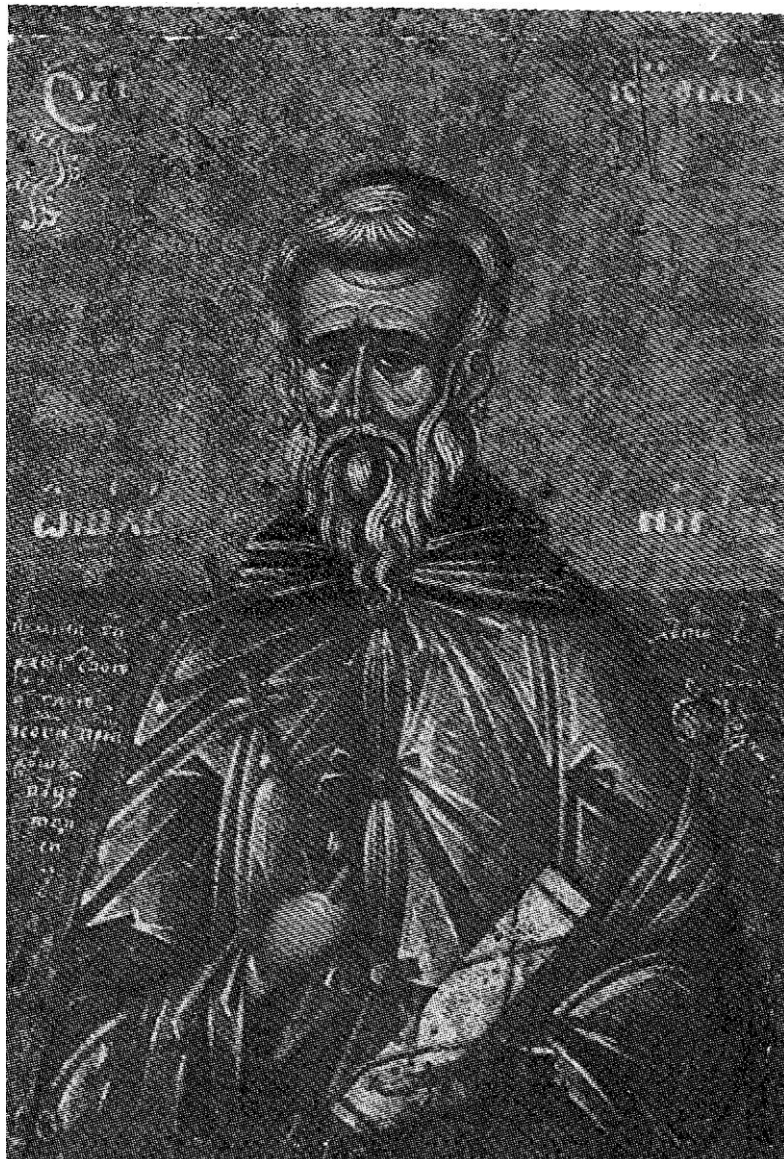
Fig. 3. A. Raičević, Saint Nicolas et saint
archidiacre Etienne, icône datant de 1645/46,
monastère de la Sainte Trinité, près de
Plévlia (Photo D. Tasić)

и на Претечином крсту, а на другој на одећи анђела који спуштају мученичке круне на главе деспотске породице. Овакав избор боја, као и особен начин њихове испреплетаности, нису користили други сликари. Ово је Раичевић преузео из минијатурног сликарства, чему је био вичан судећи по познатом рукопису из манастира Тројице Пљеваљске. Поменимо, најзад, и техничке блискости. И на једној и на другој икони ивице нимбова су тачкасто обележене. Обе иконе су подједнаке дебљине два сантиметра, обе су сачињене из по једног комада даске, заједно са назначеним оквиром, па се чини да је и врста употребљеног дрвета иста.

За разлику од иконе Јована Претече, која је све време до Другог светског рата остала у Крушедолу, икона свете породице Бранковић имала је немирнију историју. Незнано како она је доспела у банатски манастир Шемљуг, где ју је открио Јован Георгијевић, епископ карансебешки, вршачки и лугошки. Препознавши крушедолске светитеље он је, из пијетета, наложио вршачком сликару Николи Нешковићу да уради њену копију, па је онда обе иконе послао у Крушедол 1753. године.³⁰ Раичевићева икона је потом постала нека врста предлошка другим делима која су прослављала успомену на свете Бранковиће, чије су мошти почивале у манастиру. На једној икони светих деспота из прве половине XVIII столећа, рад руског зографа, уз мало измена, поновљена је Раичевићева икона.³⁷ То је учињено и касније, 1829, када је сликана парапетна икона на крушедолском иконостасу са представом светих Бранковића.³⁸

Ако је Раичевићева икона св. деспота Бранковића служила као предлошак, на шта се овај уметник угледао када је он сликао светитељску породицу средином XVII века? То је морало бити неко дело, зидна слика или икона, јер је од смрти чланова куће Бранковића прошло скоро век и по пре него што се Андреја Раичевић појавио у Крушедолу. На ово питање се не може наћи поуздан одговор, али се може наслути.

Наиме, у припрати манастира Крушедола средином XVI века, 1543, били су насликани ликови четворо светитеља из куће Бранковића који су могли да имају портретне вредности, обзиром да је претежно три или највише пет деценија прошло од њихове смрти. Ти ликови нису данас видљиви, јер се налазе испод слоја уљаних слика из 1750. године, али су се испод овог млађег живописа у првој зони пјавила слова старих натписа: крај три ликаса источне стране северног зида **стефа. десп. . . јован десп. . с. агге...**, а у наставку са северне стране источног зида **сты ма...**³⁶ Сви светитељи са Раичевићеве иконе представљени су и на фресци из 1543, али обрнутим редоследом. На зидној слици је то било условљено тиме што су овако митрополит Максим, па и

Сл. 4 А. Раичевић, Свети Киријак Отишеник, икона, ризница Старе цркве у Сарајеву, 1648/1649.

Fig. 4. A. Raičević, Saint CURIACE, icône, datant de 1648/49, trésor de l'Ancienne église de Sarajevo

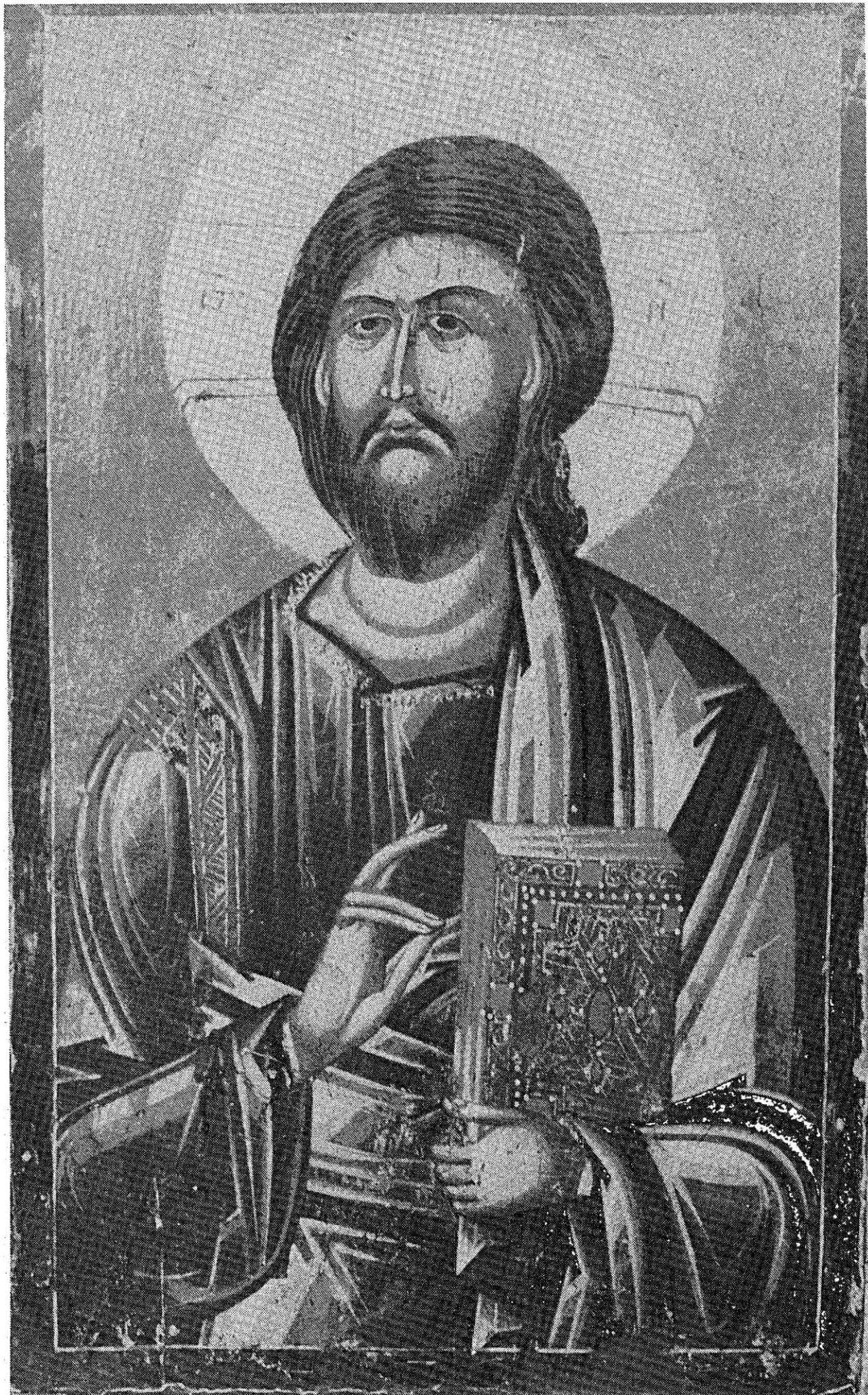
његова мајка добили угледније место на уочљивом источном зиду, до највећих српских светитеља Симеона и Саве и уз њих до Христа. На икони, обзиром да се ликови на њој посматрају као што се чита, с лева на десно,

³⁶ Стари српски записи и натписи, бр. 3036; Л. Мирковић, Старине фрушкогорских манастира, 39.

³⁷ Ј. Радовановић, Прилог иконографији светих сремских деспота Бранковића, 300, сл. 3.

³⁸ Исто, 301, сл. 6.

³⁹ У продужетку су на источном зиду били живописани Симеон Српски и Сава Српски, а између њих и пролаза из припрате у наос био је представљен Исус Христос.

Сл. 5 А. Раичевић, Исус Христос, икона, црква у селу Радијевићи, седма деценија XVIII в. (Завод за заштиту споменика културе, Краљево).

Fig. 5. A Raičević, Le Christ, icône datant de la septième décennie du XVIIIe siècle, église du village de Radijevići, Institut pour la protection des monuments culturels, Kraljevo

прва места су добили митрополит Максим и његова мајка Ангелина, који су уживали нешто већи углед од осталих Бранковића, поред осталог и због својих монашких подвига, а не само праведног живота.⁴⁰ На овај начин треба помишљати да су понајпре ликови светитеља куће Бранковић из крушедолске припрате, само обрнутим редом, били узор Андреји Раичевићу када је по налогу митрополита Илариона крајем 1644. сликао икону св. деспота.

У сваком случају неки предложак је постојао, а он је коришћен и пре доласка Андреје Раичевића у Крушедол. О томе сведочи један дуборезни крст који је изрезао монах Јеротеј 1602. године. На њему су представљени митрополит Максим и деспот Стефан.⁴¹ Карактеристично је да је и тада, почетком XVII века, деспот Стефан приказан полуокренут на десну страну као на Раичевићевој икони. То се једино може објаснити тиме да је Јеротеј имао као узор исту ону слику као и Раичевић четрдесетак година касније. Могло је то бити фреска у припрати из 1543, али и нека друга представа.⁴²

Из свега изложеног проистиче да очуваном опусу Андреје Раичевића са краја 1644. треба прибродити, уз икону св. Јована Претече, још и икону светих из породице Бранковић. Несачувана је, а сигурно је његово дело и икона Богородице која се помиње у опису Крушедола из 1753 као поклон митрополита Илариона из 1644/1645 године.⁴³ Мали формат иконе светих деспота Бранковића понајпре упућује да је припадала такозваним целивајућим иконама и да је, упоредо са тим, служила јачању култа светих ктитора чије су мошти почивале пред олтаром цркве у два ковчега.⁴⁴ Такве иконе са представама ктитора-светитеља често су ношене у Русију и друге православне земље као поклони владарима, али и као подстицај њиховом култу у другој средини.⁴⁵ Можда је и овој икони првобитно била намењена таква улога, али то се не може више знати. Занимљиво је да је једна од копија Раичевићеве иконе светих деспота Бранковића дело неког руског сликара из прве половине XVIII века.⁴⁶

Икона Јована Претече, обзиром на богат дуборезни оквир и натпис са стихиром на вечерње Усековања на развијеном свитку при дну, требало би да је самостално стајала, можда баш уз јужну певницу, како се и помиње 1753. године. Врло је, међутим, примамљива могућност да је била, са истовремено насталом иконом Богородице, једна од престоних икона, јер одговара и величином, а и по томе **КО** је на њој представљен.⁴⁷ Притом, данашње престоне иконе на иконостасу потичу из 1745. године.⁴⁸ Нема трага које су иконе пре средине XVIII века стајале у првој зони иконостаса (Деизис из око 1512. је већ постојао на крушедолском иконостасу у време боравка Андреје Раичевића, а Недреmano око и дубо-

резни крст су комплетирали иконостас 1653).⁴⁹ Сумњу да је икона Јована Претече бар неко време била престона подстиче и околност да је њен горњи део био сечен и скраћен, и то

⁴⁰ Л. Павловић, Култови лица код Срба и Македонаца, Смедерево 1965, 133—139, 146—155.

⁴¹ Ј. Радовановић, нав. дело, 308, сл. 14.

⁴² При опису манастира Крушедола 1753. помиње се да су ликови деспота Бранковића насликани још на два места (Д. Руварац, Опис српских фрушкогорских манастира, 283, 297), мада није извесно нису ли ове фреске настале после 1644, а пре 1753. године.

⁴³ Иларион Руварац је нашао податак из једног записника да је 1654. хаџи Иларион, архиепископ и митрополит, поконио манастиру Крушедолу разне црквене утвари, поред осталог и три иконе: једну велику и две средње — Богородичину и Претечину с митрополитовим потписом. И. Руварац, Примедбе на извештај о српским црквеним старицама на будимпештанској земаљској изложби, Старица год. 3, бр. 3, Београд 1886, 101—102. Верујем да је у питању штампарска грешка при навођењу године, јер је реч управо о двама иконама на којима су поуздано натписи из 1644. године, а не 1654.

⁴⁴ Л. Павловић, нав. дело, 150. Икона је могла да буде изложена крај ових ковчега и да је за тај повод посебно и насликана.

⁴⁵ Монаси Крушедола су почели да одлазе у Русију да би тамо добијали помоћ изгледа још од краја XVI века. Са прекидима то је потрајало до краја XVIII столећа. С. Димитријевић, Грађа за српску историју из руских архива и библиотека, Споменик СКА ЛШ, у Сарајеву 1922, 194—199. За Бранковиће, њихов култ и њихове мошти знао је и Захарије Копистенски који је у своме делу Палинодиј (рукопис из 1621.) поменуо чак врло прецизно како у два ковчега почивату земни о-

таци чланова свете куће Бранковића: *В манастирѣ крушедол деспотъ стефанъ, и жена его ангелина, и сѣнь его архиепѣль маѣрим, и другѣи сѣнь его деспотъ шван. В одной скрини, преподобнаго ангелина, з архиеписпом маѣрином сѣио еи положени, а в другој скрини, сѣиъ стефанъ шванъ сѣнь его подождени вѣѣ нѣтаѣнны и чѣдотворны (283 *). Г. Н. Смирнов само имена четворо светитеља из Крушедола. С. Н. Смирнов, Сербские святые в русских рукописях, Юбилейный сборник Русского археологического общества в Королевстве Югославии, Белград 1936, 201 (по А. Горском и К. Невструјеву).*

⁴⁶ Остаје загонетка да ли је ова мала Раичевићева икона ношена, а онда и враћена из Русије, да би тамо послужила као предложак, или је неко од руских или украјинских сликара који су долазили у наше крајеве начинио копију. Како се у инвентару из 1753. помиње једна „икона мала, образи св. деспотов, оковата сребром и позлашчена" (Д. Руварац, Опис, 286) врло је вероватно да се опис односи управо на ову иконицу, данас у Музеју српске прав. цркве у Београду.

⁴⁷ По идеалној реконструкцији тадашњих иконостаса на њима су се најчешће налазиле иконе Христа, Богородице, Јована Претече и црквеног патрона.

⁴⁸ Д. Руварац, Опис српских фрушкогорских манастира 1753, 285. Утор. и: П. Васић, Сликари иконостаса манастира Бођана и Крушедола, Старица н. с. XII, Београд 1961, 111—122.

⁴⁹ Л. Мирковић, Деизис крушедолског иконостаса, Старица н. с. III—IV, Београд 1952/1953, 93—106; В. Матић, Архитектура фрушкогорских манастира, каталог Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ, Београд 1990, 106.

Сл. 6 Н. Нешковић, Светитељи из породице Бранковић, икона, Музеј српске православне цркве, Београд, 1753.

Fig. 6. N. Nešković, Les saints issus de la famille des Branković, icône datant de 1753, Musée de l'Église orthodoxe serbe, Belgrade.

неправилно, да би негде био углављен. Али, шта се дешавало са овом иконом од њеног настанка средином XVII века до данас неће се сазнати. Оно што остаје неоспорно, чини се, јесте боравак сликара Андреје Раичевића крајем 1644. године у манастиру Крушедолу, када је израдио, поред осталог, и данас очуване иконе Јована Претече и светих деспота Бранковића, као и изгубљену икону Богородице.

Две очуване крушедолске иконе су уједно и најраније позната Раичевићева остварења. Њихов знатан уметнички домет свакако упућује да је овај сликар из старе Херцеговине већ уживао углед око 1644. године. Уосталом, један дарежљиви донатор, и зналац уметности, какав је био београдски митрополит Иларион, не би довео у Срем неког почетника који тек треба да доказује свој талент.

Le peintre André Raičević au monastère de Krouchédol en 1644.

SRETEN PETKOVIĆ

Ces dernières décennies de nombreux faits nouveaux ont été établis au sujet du peintre serbe André Raičević. Il vécut vers le milieu du XVIIe siècle et, à part un livre qu'il orna de miniatures en 1649 (Hexahéméron, accompagné de Topographie chrétienne) et qui se trouve au monastère de la Sainte-Trinité, près de la ville de Plévlia, le reste de son oeuvre connu jusqu'ici est constitué d'icônes. Seules quelques-unes de celles-ci furent signées et datées (quatre icônes des années 1645/46, conservées au monastère de la Sainte-Trinité de Plévlia, une icône de 1648/49 qui évoque saint Curiace et qui se trouve au trésor de l'Ancienne église de Saraïevo et une autre de 1653/54 représentant le Déisis et décorant l'église du village de Boussovatcha), tandis que toutes les autres lui ont été attribuées sur la base des procédés stylistiques qui lui étaient propres (icône évoquant saint Jean Baptiste, exécutée en 1644 et conservée à Krouchédol, celle de 1658/59 qui représente saint Lazare le Juste et qui est gardée à Ochanitch, une petite icône qui se trouve à Chilandar et sur laquelle sont peints saints Serge et Bacchus, six icônes décorant l'église du village de Radiévitchi).

Dans le présent article l'auteur analyse l'oeuvre exécuté au monastère de Krouchédol par André Raičević qui y séjourna vers la fin de l'année 1644. On considèrerait jusqu'ici que ce peintre n'avait exécuté pour ce monastère qu'une seule icône, celle de Jean le Précurseur et qu'il l'avait apportée de son atelier herzégovinien. Sur la base des documents d'archives de 1753, il a pu être établi qu'il avait exécuté au monastère de Krouchédol une icône représentant la Vierge et peut-être aussi une autre, évoquant saint Nicolas. La majeure partie du présent article est

consacrée à l'analyse stylistique d'une icône provenant de Krouchédol où le peintre a représenté les saints issus de la famille des despotes Bran-ković. Cette icône est conservée actuellement au Musée de l'Église orthodoxe serbe à Belgrade. En la comparant avec les oeuvres connues d'André Raičević, l'auteur du présent texte a pu constater que cette icône (28x36 cm) qui évoque les figures du métropolitain Maxime, ktitor du monastère de Krouchédol, la despotine Ange-line et les despotes Jean et Stéphane, est due, à son tour, au pinceau de ce peintre.

L'icône des saints despotes Branković qu'André Raičević exécuta à Krouchédol, servit de modèle pour d'autres icônes où on traite le même sujet. Cependant, pour évoquer les figures de ces saints serbes il dut certainement imiter une fresque ou une icône remontant à une époque antérieure, étant donné qu'il les peignit un siècle et demi après leur mort. Ce sont peut-être les figures de la famille des Branković peintes en 1573 dans le narthex du monastère de Krouchédol, mais cela ne peut pas être vérifié, étant donné qu'en 1750 ces fresques furent recouvertes de peintures à l'huile.

Actuellement on peut affirmer avec certitude qu'au monastère de Krouchédol André Raičević n'a exécuté que deux icônes: celle de Jean le Précurseur et celle des saints despotes Branković; d'autre part, on sait de source sûre qu'on lui doit aussi une icône qui représente la Vierge et qui date de la même année — 1664. Ce peintre a certainement exécuté encore d'autres icônes conservées au monastère de Krouchédol, peut-être aussi celles de l'iconostase, mais on ne dispose pas d'arguments probants pour pouvoir l'affirmer.